

Souvenir de Crète.
Λιμὴν Χανίων — Port de la Canée

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΧΑΝΙΩΝ

ΣΗΜΑΝΔΗΡΑΚΗ ΖΑΧΑΡΕΝΙΑ

Προϊσταμένη Ιστορικού Αρχείου Κρήτης

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΝΤΟΣ - ΒΑΡΔΑΣ ΓΕΝΙΚΟΣ ΑΡΧΗΓΟΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Ο Γεώργιος Τσόντος - Βάρδας καταγόταν από την παλιά βυζαντινή οικογένεια, των Σκορδυλών, που είχε εγκατασταθεί στα Ασκύφου των Σφακίων. Προπάππος του ήταν ο Παύλος ή Πώλακας της οικογενείας των Μαυροπάτερων, ο οποίος σκοτώθηκε στον πόλεμο του Δασκαλογιάννη με τους Τούρκους το 1770. Ο Πώλακας είχε παντρευτεί την Καλλιόπη Τσοντοπούλα από την Αράδαινα των Σφακίων, μετά τον θάνατο δε του συζύγου της τα παιδιά της ονομάζονταν «της Τσοντοπούλας παιδιά». Κι έτσι πήραν το επώνυμο Τσόντος.

Παππούς του Βάρδα ήταν ο οπλαρχηγός Μανούσος Τσόντος, που απαγχονίσθηκε από το Μουσταφά Πασά το 1833 για τους εθνικούς αγώνες του. Και πατέρας του, ο γιος του προηγούμενου, Χαράλαμπος Τσόντος ή Τσοντολάμης, αρχηγός των Σφακίων, από τους πρωτεργάτες της Επανάστασης του 1866-1869. Ο Τσοντολάμης είχε τρία παιδιά: το Μανούσο, το Γεώργιο, τον κατοπινό Βάρδα και την Ελπίδα που παντρεύτηκε τον δικαστή Χλαπουτάκη από το Λασιθί.

Ο Γεώργιος Τσόντος γεννήθηκε στα Ασκύφου των Σφακίων στις 18 Ιανουαρίου του 1871. Λίγο αργότερα η οικογένεια Τσόντου εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, όπου στις 25 Ιουνίου 1874 ο Τσοντολάμης σκοτώθηκε τυχαία από συμπατριώτες του σε καφενείο των Χαυτίων καθώς προσπαθούσε να τους χωρίσει.

Ο γιός του, ο Γεώργιος - ο καπετάν Βάρδας - μεγάλωσε και σπούδασε στην Αθήνα. Στις 28 Σεπτεμβρίου του 1888 εισήλθε στη Στρατιωτική Σχολή Ευελπίδων, από την οποία και αποφοίτησε στις 31η Ιουλίου 1893, οπότε και κατετάγη ως ανθυπολοχαγός στο Πυροβολικό. Το 1896 μαζί με άλλους νέους αξιωματικούς πήγε αυθαίρετα στην επαναστατημένη Κρήτη για να πολεμήσει. Όταν επέστρεψε φυλακίστηκε, δικάστηκε από Στρατοδικείο και αθωώθηκε. Τον Φεβρουάριο του 1897 ως ουλαμαγός εστάλη στην Κρήτη με τον ταγματάρχη του Πυροβολικού Εμμανουήλ Μανουσogiαννάκη, πριν από την επίσημη αποστολή του Ελληνικού Στρατού υπό τον συνταγματάρχη Τιμολέοντα Βάσσο και πήρε μέρος στις μάχες της Καντάνου, του Σελίνου, του Πύργου Μαλάξης κ.λ.π. Περέμεινε στην Κρήτη κατά τη διάρκεια ολόκληρης της Κρητικής Επανάστασης,

αγωνιζόμενος. Κι όταν έληξε, επανήλθε και κατετάγη στον τακτικό στρατό και αποσπάσθηκε στην Γεωγραφική Υπηρεσία.

Στο μεταξύ στην Κρήτη, μια αξιοσημείωτη πτυχή της κρητικής Ιστορίας κατά τα πρώτα έτη της Αυτονομίας ήταν η εθελοντική συμμετοχή των Κρητών στον αγώνα της Μακεδονίας (1903-1908).

Όταν το 1830 είχε αναγνωρισθεί από τις Δυνάμεις το ελεύθερο Ελληνικό κράτος, έμειναν έξω από τα σύνορά του πολλαπλάσιοι πληθυσμοί απ' αυτούς που συμπεριέλαβε. Στα 70 χρόνια που προηγήθηκαν του Μακεδονικού αγώνα υπήρχε στους Έλληνες μια μόνιμη σκέψη - η επέκταση των συνόρων του μικρού εκείνου κράτους. Το 1881 συμπεριέλαβε και την Θεσσαλία με τις ευλογίες των Δυνάμεων, το 1897 όμως την έχασε ξανά, για να την ξαναποκτήσει μετά ένα χρόνο.

Με την είσοδο στον εικοστό αιώνα αποφασίστηκε αλλαγή στρατηγικής, σ' αυτήν δε συνέβαλε η Βουλγαρική επανάσταση το καλοκαίρι του 1903 (Τλιν-τεν), που όμως απέτυχε και δεν αποσκοπούσε στην ένωση με την Ελλάδα αλλά στην ίδρυση Μακεδονικού κράτους.

Από τις 22 Μαΐου 1904 είχε συσταθεί στην Αθήνα η πατριωτική οργάνωση "Μακεδονικό Κομιτάτο", με σκοπό να συντονίσει τον αγώνα στη Μακεδονία. Η Ελληνική κυβέρνηση, κινούμενη συγκαλυμμένα, τοποθέτησε δραστήριους άνδρες στα προξενεία της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηρίου. Το Μακεδονικό Κομιτάτο οργάνωσε δωδεκαμελές εθελοντικό σώμα, υπό τον Κρητικό καπετάνιο Ευθύμιο Καούδη, που και έμπειρος ήταν και γνώριζε καλά τα μέρη από προηγούμενες επισκέψεις του.

Η δοκιμαστική αποστολή 10 ανδρών στη Μακεδονία με τον Καούδη επικεφαλής, το καλοκαίρι του 1903, η διερευνητική που την ακολούθησε την άνοιξη του 1904 από τους 4 αξιωματικούς και τέλος οι αποστολές των σωμάτων Καούδη και Μελά τον Αύγουστο του 1904, ηλέκτρισαν τις ψυχές των νέων που ονειρεύονταν απελευθερώσεις σκλαβωμένων αδελφών.

*Χώμα Μακεδονίτικο, αδελφικό μας χώμα
δε θα σ' αφήσει αμοναχή η αδελφή σου η Κρήτη
και μη φοβάσαι από βορρά, μην τρέμεις από νότο,
δε θα πατήσουν οι οχτροί το χώμα να μολέψουν,
απου' ναι χώμα ελληνικό, 'που σαν εστάθη ο κόσμος.*

Κρήτες οπλαρχηγοί και επαναστάτες, που ζούσαν ακόμη με τον πυρετό της ελευθερίας και της εθνικής ιδέας, σχημάτισαν εθελοντικά σώματα και προ-

σέτρεξαν στον αγώνα του μακεδονικού ελληνισμού, στον οποίο και πρωτοστάτησαν. Εθελοντές όλοι, χωρίς καμία νομική υποχρέωση, αλλά από εσωτερική και μόνο παρόρμηση κινούμενοι, προσφέρθηκαν να βοηθήσουν τους σκλάβους αδερφούς Μακεδόνες να σωθούν από τη βουλγαρική επιβολή. Η αποφασιστική συμμετοχή της Κρήτης στον Μακεδονικό αγώνα και η συμβολή στη δικαίωση και εθνική αποκατάσταση της Μακεδονίας, αποτελεί μεγάλη προσφορά στο Έθνος.

Και ενώ συνέβαιναν όλα αυτά, οι ντόπιοι είχαν ανακτήσει το θάρρος τους. Το Μακεδονικό Κομιτάτο αποφάσισε την αποστολή εικοσιεπταμελούς ομάδας, που με επικεφαλής τον φλογερό ανθυπολοχαγό του πυροβολικού Παύλο Μελά (Μίκη Ζέζα) πέρασε τα τότε σύνορα. Μεταξύ των ανδρών αυτών ήταν περίπου δέκα Κρητικοί. Το σώμα του Μελά ενώθηκε στη Μακεδονία με τα σώματα των δύο άλλων Κρητικών, του Γιώργη Βολάνη από τους Λάκκους και του Γιάννη Πούλακα από το Θέρισο, συνολικής δύναμης σαράντα ανδρών. Έτσι η δύναμή του αυξήθηκε σε εβδομήντα έξι άνδρες, από τους οποίους οι πενήντα ήταν Κρητικοί, και ανέπτυξε εξαιρετική δράση.

Ολόκληρη η δυτική Μακεδονία χωρίστηκε σε επτά καπετανάτα, τα έξι από τα οποία τα ανέλαβαν Κρητικοί και το έβδομο ένας ντόπιος. Καθοριστική ήταν η συμβολή της Κρήτης στη διάσωση της Μακεδονίας από τον εκβουλισμό της. Οι ιστορικοί τονίζουν ιδιαίτερα τη συμβολή των Κρητών και ο Β.

Ο Τσόντος Βάρδας με άνδρες του σώματός του

Λαούρδας παρατηρεί: ...οι Κρητικοί ήταν εκείνοι, που μαζί με τους γηγενείς εσήκωσαν το βάρος του αγώνος και πλήρωσαν με το αίμα τους την υπεράσπιση του δικαίου της Μακεδονίας. Στο επίσημο Αρχείο των Μακεδονομάχων, που καταρτίστηκε το 1936, αναγράφονται τα ονόματα 494 Κρητών, από τους οποίους 136 νεκροί. Ο αριθμός όμως αυτός δεν είναι ακριβής, γιατί, όταν συντάσσονταν το αρχείο, πολλοί Κρήτες Μακεδονομάχοι είχαν πεθάνει ή δεν ειδοποιήθηκαν να προσκομίσουν τα απαραίτητα δικαιολογητικά. Περισσότεροι από 3.000 υπολογίζονται οι Κρήτες πολεμιστές που έλαβαν μέρος στον Μακεδονικό αγώνα. Ανάλογες με τη συμμετοχή της σε έμπυχο υλικό ήταν και οι απώλειες της Κρήτης σ' αυτόν τον αγώνα. Ενώ ο πληθυσμός της αποτελούσε τότε το 5% του συνολικού ελληνικού πληθυσμού, η συμμετοχή της στους αγώνες σε νεκρούς ανήλθε στο 40%. *Η Κρήτη επρομάχησεν εις Μακεδονίαν, πρώτη εις αναλογίαν εξ όλης της Ελλάδος, εις στελέχη και μαχητάς. Τον μεγαλύτερον φόρον αίματος εις τον αγώνα εκείνον επλήρωσεν η Μεγαλόνησος Κρήτη*, αναφέρει η Ιστορία του Γενικού Επιτελείου Στρατού. Στους επίσημους πίνακες, από τους 20 ιδιώτες αρχηγούς του Μακεδονικού αγώνα, οι 14 ήταν Κρήτες. Ο γνωστός Π. Γύπαρης, αναφέρει ότι από τους 6.000 εθελοντές του μακεδονικού αγώνα οι μισοί ήταν Κρήτες, από τους οποίους 700 σκοτώθηκαν. Για τους Κρητικούς εθελοντές, ο Π. Μελάς έγραφε σε επιστολή του προς τον Μητροπολίτη Καστοριάς Γερμανό Καραβαγγέλη, στις 11 Ιουνίου 1903: *..είναι τέλειοι τύποι πολεμιστών. Γενναίοι, ευφυείς, τολμηροί, αποφασιστικοί, φιλόδοξοι, έχοντες ανεπτυγμένον το εθνικόν αίσθημα, είμαι βέβαιος ότι θα ενισχύσωσι καταπληκτικώς τον αγώνα σας*.

Με την έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα, ο Τσόντος δεν μένει απαθής. Το 1903 συνεννοείται με τον Παύλο Μελά, εγκαταλείπει και πάλι τον στρατό και ο μεν Παύλος Μελάς φεύγει για τη Μακεδονία, ενώ ο Τσόντος για την Κρήτη για να συγκεντρώσει τα παλικάρια που θα συγκροτούσαν το Σώμα του για την υπεράσπιση της Μακεδονικής γης.

Όμως το 1904, ο Παύλος Μελάς, ο περίφημος Μίκης Ζέξας των Μακεδονικών βουνών, μετά από ενάμιση ακριβώς μήνα στη Μακεδονία, συναντά το θάνατο, που στερεί τον αγώνα από την ηγεσία του. Οι άνδρες του επέστρεψαν στην Αθήνα, εκτός από τους Κρητικούς, που συνέχισαν τον αγώνα τους με πείσμα.

Προσωρινά αρχηγός τοποθετείται ο Κατεχάκης ή Καπετάν Ρούβας, ο οποίος και ασθενεί. Με το θάνατο του Παύλου Μελά, δεν υπήρχε άλλος καλύτερος να τον αντικαταστήσει. Στις δύσκολες αυτές στιγμές του Αγώνα (στα μέσα Νοεμβρίου 1904), έφθασε στη Μακεδονία το Σώμα του Κρητικού και νέου

αρχηγού των ελληνικών δυνάμεων του βιλαετιού Μοναστηρίου, Γεωργίου Τσόντου. Ήταν ο αρχηγός όλων των ανταρτικών σωμάτων της Δυτικής Μακεδονίας και υπέγραφε πια με ψευδώνυμο «ΒΑΡΔΑΣ». Κι από τότε έτσι τον έλεγαν. Το δέχτηκε σα συμπλήρωμα του επωνύμου του κι η Στρατιωτική Υπηρεσία.

Όταν του έδωσαν την εντολή, είχε βρει 48 παλικάρια, τρέχει στην Καλαμπάκα, σκαρφαλώνει στα Μετέωρα, ορκίζονται εκεί σ' ένα μοναστήρι, μπροστά στους Αγίους, προχωρεί κατόπι στα σύνορα και τα περνάει, διαπερνάει και τον Αλιάκμονα με καραβάκι, του υπόσχονται, στο ανέβασμά του, το κεφάλι του προδότη του Παύλου Μελά, Θανάση Βάγια.

Προχωρεί βάζοντας τάξη, και φτάνει στο Βογατσικό της περιφέρειας της Καστοριάς. Έμαθε πού βρισκόταν ο Καούδης και τον κάλεσε να συντονίσουν το αγώνα. Πήγε ο Καούδης με το Ρούβα, κάλεσαν και τ' άλλα σώματα και όταν συνεννοήθηκαν για τον τρόπο δράσης τους στα Κορέστια, στα Καστανοχώρια, στο Περιστέρι και στις υπόλοιπες περιοχές, χώρισαν, να μη δίνουν μεγάλο στόχο. Έχοντας ως βάση του το Βογατσικό έδρασε στα Καστανοχώρια όπου και διέλυσε το Σώμα του αρχικομιτατζή Κοστάντωφ. Υπαρχηγός του Βάρδα ορίστηκε ο ανθ/γός Κατεχάκης. Ο Βάρδας είχε στη διάθεσή του 48 άνδρες, το Σώμα του είχε καθαρά Κρητικομακεδονική σύνθεση. Ξεχώριζαν οι Μιχάλης Τσόντος, Ευάγγελος Φραγγιαδάκης (Γαλλιανός), Γεώργιος Δικωνύμος- Μακρής, Εμμ. Νικολούδης, Γεώργιος Σκαλίδης, Γεώργιος Πρώϊμος, Εμμανουήλ Μπονάτος, Λάκης Ντακλάκης, Σταύρος και Λάζαρος Αποστολίδης, Κυριάκος Γούλιας, Ευθ. Μπαλάσκας και ο ιερέας Χρυσόστομος Παπαδράκος Χρυσομαλλίδης. Πολλοί από αυτούς αναδείχθηκαν κορυφαίοι οπλαρχηγοί του Μακεδονικού Αγώνα. Κατά τη διάρκεια της κοπιαστικής πορείας του μέσα στη βαρυχειμωνιά από δύσβατες περιοχές της Μακεδονίας, χάθηκε από το σώμα του ο Δημήτριος Ανδριανάκης, ο οποίος πιάστηκε και εκτελέστηκε από τους Τούρκους. Στη Λόσνιτσα ο Βάρδας συναντήθηκε με τα ελληνικά σώματα των Καραλίβανου, Πύρζα και Βισβίκη, στους άντρες των οποίων ανακοίνωσε την ανάληψη της αρχηγίας εκ μέρους του σύμφωνα με τις εντολές του Μακεδονικού Κομιτάτου. Στα τέλη Φεβρουαρίου 1905, ο Βάρδας παίρνει επιστολή από τον

Γεώργιος Τσόντος Βάρδας

Η σφραγίδα του Βάρδα

Δ. Καλαποθάκη στην οποία του γνώριζε την άφιξη στη Μακεδονία του σώματος Δούκα Στεφάνου (Μάλλιος), την έξοδο του σώματος του Νικόστρατου Καλομενόπουλου με προορισμό το Μορίχοβο και ακόμη του υποσχόταν την ενίσχυση των οπλαρχηγών Δικώνυμου - Μακρή, Καραβίτη και Γύπαρη, καθώς και τη μελλοντική διείσδυση στη Μακεδονία δύο νέων σωμάτων, του Ζούκη και του Μπουκουβάλα. Ακόμη ο Καλαποθάκης συμβούλευσε τον Βάρδα να αποφεύγονται από μέρους των ελληνικών σωμάτων ακρότητες σε βάρος των εξαρχικών πληθυσμών, για να μη προκαλούν την τουρκική καταδίωξη και την ευρωπαϊκή ανάμιξη. Γι' αυτό και του υπογράμμιζε να μην επιχειρήσει τη σχεδιασμένη ελληνική εισβολή κατά του βουλγαρικού χωριού Εξισού (Ξυνό Νερό).

Στις 16 Μαρτίου του 1905 ο Βάρδας με τους άνδρες του έφτασαν στη μονή της Παναγίας του Σισανίου. Εκεί ήρθε ο αγγελιαφόρος από τα Καστανοχώρια με επιστολή του Μάλλιου ο οποίος τον πληροφορούσε ότι σε τρεις ημέρες θα βρίσκóταν μαζί τους συνοδευόμενος από 120 άντρες. Πραγματικά λίγες μέρες αργότερα, έφθασε εκεί ο Στέφανος Δούκας (Στέφ. Μάλλιος) με 62 άντρες, ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγονταν ο Παναγιώτης Κλείτος (Δίμπρας) ο Φιλόλαος Πηχεών (Λιούπος) και οι οπλαρχηγοί Κων/νος Γκούτας, Ηλίας Δεληγιαννάκης και Κασταπράγκος, οι οποίοι ενώθηκαν με τους άντρες του Γεωργίου Δικώνυμου - Μακρή, του Ιωάννη Καραβίτη, του Ευθύμη Καούδη, του Θεοδώρου Κουκουλάκη, του Σκλαβούνου, του Γαλλιανού και άλλων οπλαρχηγών.

Ο Βάρδας, πήρε ξεστά τον αγώνα, από την αρχή, συμβούλευε, οργάνωνε, τιμωρούσε κάθε ατασθαλία. Το όνομά του έγινε γνωστό σ' όλα τα Βιλαέτια και πολλοί ήταν αυτοί που ήθελαν να τον γνωρίσουν. Το έμαθαν και οι αντίπαλοι και η «Κομίσια» έγραψε στη Σόφια ότι: *Κάποιος φοβερός και τρομερός που ακούγεται με τ' όνομα Τσόντος Βάρδας, ήρθεν από την Ελλάδα, αρχηγός, και κιντυνεύει η Μακεδονία.*

Παρά τα κρυοπαγήματα που τους ταλαιπωρούσαν, ο Βάρδας και οι άνδρες του συνέχιζαν τις επιθέσεις εναντίον των κομιτατζήδων. Αλλά και οι Τούρκοι άρχισαν να φοβούνται και έστειλαν αρκετό στρατό. Όμως εκείνος μπόρεσε να οργανώσει και να αφυπνίσει τον ντόπιο Ελληνισμό. Δημιουργήθηκαν επιτροπές σε όλα τα χωριά, από το Βολέτσικι μέχρι το Βολιμήτσι,

Ο Καπετάν Βάρδας με τους άνδρες του

έβγαλε ντόπιους αντάρτες αγγελιοφόρους οδηγούς Σωμάτων, τους εφοδίασε με όπλα και με αυτό τον τρόπο αναπτέρωσε το ηθικό τόσο των κατοίκων όσο και των ανταρτών, μετά την απογοήτευση από το θάνατο του Παύλου Μελά. Έτσι τα ανταρτικά σώματα είχαν πια οργανωμένα κρησφύγετα και περίθαλψη στην περιοχή της Μακεδονίας.

Ο Βάρδας, καταπονημένος από τις κακουχίες, περίμενε ενισχύσεις για να αντιμετωπίσει τους Βουλγάρους, οι οποίοι είχαν δημιουργήσει μια εφιαλτική κατάσταση ανάμεσα στους χριστιανικούς πληθυσμούς της Μακεδονίας. Ωστόσο συνέχιζε να περιφέρεται με ορμητήριο το Βεδολούστι, (Δαμασκηιά) στα χωριά Λόσνιτσα, Κωσταράζι, Βλάστη, Δριάνοβο, Σέλιτσα και να οργανώνει τον Ελληνισμό. Στα μέσα Φεβρουαρίου, και κάτω από δυσμενέστατες καιρικές συνθήκες, το Λέχοβο κινδύνευε να καταληφθεί από το Βούλγαρο Βοεβόδα Κόλε της Μόκρενης, αλλά σώθηκε χάρη στην πεισματώδη αντίσταση του Ανδρέα Δικώνυμου και των λιγοστών παληκαριών του. Επίσης την ίδια εποχή ο Ευθύμης Καούδης είχε αναλάβει εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στη Ζαγορίτσανη, καθώς και ο Μιχάλης Τσόντος στην Οσνίτσανη (Καστανόφυτο).

Η δράση του βήμα προς βήμα στην περιοχή Σιατίστης - Καστοριάς, στη συνέχεια Πρεσπών - Φλωρίνης - Μοναστηρίου καταγράφεται στις επιστολές του, και κατόπιν στο ημερολόγιό του. Από το ξεκίνημά του για τη Μακεδονία κράτησε ημερολόγιο, γρήγορα όμως το εγκατέλειψε και αρκέστηκε στις σημειώσεις που κρατούσε κατ' εντολήν του ο επιλοχίας Αρ. Μπονάτος.

Αλλά ο ίδιος ο Τσόντος έστελνε συχνά γράμματα στον επιστήθιο φίλο του Επαμεινώνδα Ζυμβρακάκη, τον Παμύκο. Έτσι έχουμε μια παράλληλη κατα-

γραφή των γεγονότων, που όμως σταμάτησε όταν, στις αρχές Φεβρουαρίου 1905, ο Μπονάτος αποχώρησε. Μετά την αποχώρηση του Αρ. Μπονάτου και μέχρι τις 26 Απριλίου που άρχισε η καθημερινή καταγραφή των γεγονότων, η δράση του είναι γνωστή μόνο από τις επιστολές του.

Οι εγκληματικές ενέργειες των Βουλγάρων συνεχίζονταν. Για το μαρτύριο ενός γέροντα καλόγερου στο μοναστήρι των Αγίων Αναργύρων του χωριού Σέμαση (Κρεμαστό) του Άργους Ορεστικού, ο Παύλος Γύπαρης

σημειώνει στα απομνημονεύματά του: *..Τί θάνατο υπέστη ο δυστυχής δεν περιγράφεται. Αφού τον ελόγχισαν, άρχισαν να τον διαμελίζουν ζωντανό και να τον πετούν στη συνέχεια στα μαντρόσκυλα τροφή...*

Με τον καιρό, ο αγώνας, έγινε πιο σκληρός, η πίεση στα χωριά ανυπόφορη. Για να μπορέσει να αποτρέψει τα έκτροπα, ο Βάρδας ιεραρχεί τους τρόπους αντιμετώπισης των καταστάσεων, έχοντας απέναντί του διάφορες ομάδες ανθρώπων: Ελληνόφωνοι, Βουλγαρόφωνοι, Βλαχόφωνοι, Αλβανόφωνοι. Παρ' όλα αυτά, όλοι Έλληνες, που όμως χρειαζόταν διάφορη μεταχείριση και τρόπους επιβολής.

Την Άνοιξη του 1905, έχοντας ήδη λάβει ενισχύσεις, συνέχισε τις επιθέσεις και αφού έγινε κύριος των περιοχών άρχισε και πάλι να οργανώνει το κάθε χωριό, να τους δίνει όπλα και να κάνει και αντάρτες από Σλαβόφωνους Έλληνες.

Ήταν ο πρώτος Αρχηγός που είχε σημαντικά αποτελέσματα στις συγκρούσεις με τους αντιπάλους αλλά και οργάνωσε, ενεθάρρυνε και αφύπνισε και οργανωτικά τον Ελληνισμό της Μακεδονίας που υπέφερε από την τρομοκρατία Βουλγάρων και Τούρκων.

Ο Βάρδας παρέμεινε στη Μακεδονία συνολικά 2 1/2 χρόνια, με ένα ενδιαμεσο διάλειμμα για ανάπαυση. Στο τέλος Οκτωβρίου 1905 μετά από παραμονή ενός χρόνου στην Μακεδονία γύρισε για ανάπαυση στην Αθήνα και στην Κρήτη. Είχε στο μεταξύ γίνει πασίγνωστος για τις ικανότητές του στη διοίκηση, οργάνωση αλλά και την ανδρεία και πολεμική τέχνη του. Η λαϊκή μούσα πήρε το όνομά του και το έστειλε στα στόματα των Ελλήνων:

*Γειά σου Βάρδα ξακουστέ, όμορφε χρυσέ λεβέντη,
Με τουφέκι και σπαθί, ποιός το είδε τέτοιο γλέντι...*

Ο Ανθυπασιιστής Ανδρέας Παπαδάκης Υπασιιστής του αρχηγού Βάρδα

Αλλά και:

*...Κάθε της Κρήτης σταυραητός, κάθε γοργός πετρίτης
τα Μακεδονικά βουνά κι' ο γέρο Ψηλορείτης.
μ' έναν αλλοιώτικο σκοπό τραγούδια λεν για σένα
και χαιρετούν τα νιάτα σου, τα μυριοτιμημένα.*

Ο Τσόντος, επέστρεψε στην Μακεδονία μετά τους ενδιαμέσους Ολυμπιακούς αγώνες του 1906, οπότε άρχισε και πάλι την επιθετική του δράση από τα Κορέστια και έφθασε μέχρι την περιφέρεια του Μοναστηρίου. Εκεί, στην πεδιάδα Μοναστηρίου έδωσε την μεγαλύτερη επίθεση του Μακεδονικού Αγώνα στο χωριό Αγροί, όπου ήταν και η βάση των κομιτατζήδων. Ο Βάρδας κατέλαβε το χωριό και το πυρπόλησε και συνέχισε ανενόχλητος την οργάνωση των υπολοίπων χωριών.

Επιστρέφοντας οριστικά στα πάτρια και στην πορεία του, λίγο έξω από τη Σιάτιστα, συνάντησε τον Καραβίτη που επέστρεφε με νέο σώμα να συνεχίσει τον αγώνα. Από εκεί, στις 9 Νοεμβρίου 1907, με επιστολή του προς το Προξενείο τον υπέδειξε ως αντικαταστάτη του στην αρχηγία των ανταρτικών σωμάτων και αναχώρησε για την Ελλάδα.

Οι καταγραφές στο ημερολόγιο του Βάρδα συνεχίστηκαν ανελλιπώς όσο και η παραμονή του αυτή τη δεύτερη φορά, δηλ. από τις 14 Ιουνίου 1906 έως τις 10 Νοεμβρίου 1907. Το ημερολόγιο του Βάρδα είναι γραμμένο ειλικρίνεια,

046
 $4+02080=3:35$ εν 5 εν 6 42031258
 $1280259 \mu\epsilon\iota + 30859.80259 \delta\epsilon 5951300. - \tau\alpha\sigma\iota\sigma\tau\epsilon\varsigma$
 $\gamma\iota\upsilon\sigma\tau\epsilon\varsigma \mu\epsilon\iota 1202+0484+028129164812. -$
 Σας έγγραφο και από εδάφια του δι' εσάς 2 μέλη
 μα, δι' αμφοτέρων εσάς εσάς εσάς εσάς εσάς εσάς
 εσάς. Εσάς εσάς εσάς εσάς εσάς εσάς εσάς
 εσάς εσάς εσάς εσάς εσάς εσάς εσάς εσάς
 $934=0+190470749409095+91=04909470249$
 $809040951918083092557:27430+59061305095$
 $742120964+5012042585+481252121420312,$
 $815244025964+50120+12+1608481206145812$
 $1804=855351285 \mu\epsilon\iota 560854190+484812065$
 $853129164812 \mu\epsilon\iota 42545958025934=0+1924$

Έγγραφο από το αρχείο Βάρδα σε κρυπτογραφικό κώδικα

30 φακέλους και περιλαμβάνει ημερολόγια, επιστολές, έντυπα, κλπ - όχι πάντα ευανάγνωστα, γεγονός όμως που δεν μειώνει στο ελάχιστο τη σπουδαιότητα και σημασία του. Παρέχει πληροφορίες για τρία κυρίως μεγάλα ιστορικά γεγονότα της Νεοελληνικής μας Ιστορίας και συγκεκριμένα: τις τελευταίες επαναστατικές κινήσεις της Κρήτης τα έγγραφα από την αυτοέγκλισή του στο Παληόκαστρο της Λαμίας το 1917-1920, όταν επικηρύχθηκε από τον Βενιζέλο, καθώς και λίγες σελίδες από την δράση των προγόνων του. Πλείστα από τα έγγραφα του αρχείου είναι σε κρυπτογραφική γραφή, η οποία μάλιστα άλλαζε κατά διαστήματα, ώστε να δυσκολέψουν ακόμη περισσότερο τους επίδοξους αναγνώστες της πολεμικής αλληλογραφίας του Αρχηγού. Γενικά το σύνολο του αρχείου είναι μια ανεκτίμητη πηγή ιστορικής πληροφορίας για τις εποχές αυτές, με το πλήθος των ειδήσεων που περιλαμβάνει, από τις οποίες άλλωστε καταφαίνεται και η μεγάλη συμμετοχή των Κρητών σε όλους τους απελευθερωτικούς αγώνες του Έθνους.

Η 24η Ιουλίου 1908 θεωρείται ημέρα λήξης του Μακεδονικού αγώνα. Τότε επικράτησε στην Τουρκία η επανάσταση των Νεοτούρκων, με το σύνθημα

αμεσότητα, πλατεϊασμούς πολλές φορές, πληροφορίες για σημαντικά και ασήμαντα γεγονότα καθώς κρίσεις και σκέψεις της στιγμής για το έθνος και την πατρίδα. Αυτό το τελευταίο ιδίως είναι που προκαλεί περισσότερο το ενδιαφέρον, αφού σκιαγραφείται το ιδεολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο κινήθηκαν οι άνθρωποι που μπήκαν στην Μακεδονία και συγκρούστηκαν με τους Μακεδόνες αυτονομιστές, τους βουλγάρους όπως τους αποκαλούσαν.

Ας σημειωθεί ότι το αρχείο του Γενικού Αρχηγού Τσόντου Βάρδα έχει δωρηθεί από την αδελφή του στα Γενικά Αρχεία του Κράτους στην Αθήνα, είναι ταξινομημένο σε

«Ισότητα-Δικαιοσύνη-Ελευθερία». Δόθηκε αμνηστία και οι αντάρτες κλήθηκαν να καταθέσουν τα όπλα. Οι Κρήτες Μακεδονομάχοι, συντεταγμένοι, με σοβαρότητα, αξιοπρέπεια και λεβεντιά, πήραν πια το δρόμο της επιστροφής.

Ο Γεώργιος Τσόντος, μετά την αποχώρησή του από τη Μακεδονία, επανήλθε και πάλι στον τακτικό στρατό και έλαβε μέρος ως Υπασιστής Ταγματάρχης της Ι Μεραρχίας και κατόπιν ως αξιωματικός του επιτελείου της ΙΙΙ Μεραρχίας. Έλαβε μέρος στο βαλκανοτουρκικό πόλεμο του 1912-1913, αλλά και στον Ελληνοβουλγαρικό του 1913, ως Ανώτερος Αξιωματικός του Ελληνικού Στρατού. Συγκεκριμένα, με την έκρηξη του Ελληνοβουλγαρικού πολέμου, την Άνοιξη του 1913, απεστάλη επί κεφαλής τμήματος στρατού και ανταρτικών σωμάτων στις περιφέρειες Κιλκίς, Σερρών και Δράμας, από όπου και εξεδίωξε τις βουλγαρικές συμμορίες που μάστιζαν τις περιοχές αυτές. Για τη δράση του αυτή, του απενεμήθη και μετάλλιο, από τον μεταγενέστερα πολιτικό του αντίπαλο Ελευθέριο Βενιζέλο:

Βασιλείον της Ελλάδος.

Υπουργείον των Στρατιωτικών

Δίπλωμα απονομής Μεταλλίου

Διαταγή της Αυτού Μεγαλειότητος του Βασιλέως των Ελλήνων Κωνσταντίνου. Απονέμεται εις τον Ταγματάρχην Γεώργ. Τσόντον Βάρδα καταγόμενον εκ του Δήμου Σφακίων αναμνηστικόν Μετάλλιον εκ της εκστρατείας κατά της Τουρκίας 1912-1913 ως μετασχόντα αυτής και των Μαχών Ελασσώνας Σαρανταπόρου Γιαννιτσών, Οστρόβου, Κορυτσάς και Ιωαννίνων, εκ της εκστρατείας κατά της Βουλγαρίας 1918 ως μετασχόντα αυτής κατά των Μαχών Νευροκοπίου.

Εν Αθήναις τη 25 Μαρτίου 1914.

Ο Υπουργός των Στρατιωτικών

Ελευθέριος Βενιζέλος

Τον Απρίλη του 1914 παραιτήθηκε από τον Ελληνικό Στρατό, προσήλθε εθελοντικά και πάλι στον Βορειοηπειρωτικό Αγώνα και διετέλεσε Αρχηγός των Ανταρτικών Σωμάτων της περιφέρειας Κορυτσάς με κέντρο τη Φούσα. Και πάλι το όνομά του θρυλικού παλικάριού αντήχησε σε χείλη σ' ολόκληρη την Ελλάδα:

Για ξύπνα Βάρδα ξακουστέ, για ξύπνα Τσοντογιώργη
για ζώσου το σπαθάκι σου το χρυσοξομπλιασμένο
την ώρα τη Βόρειο - Ήπειρο να διαφεντέψεις πάλι.
Στο Μοναστήρι να διαβείς, να μπεις μέσα στα Σκόπια
να διαγουμίσεις τσ' Αλβανούς...

Αφού οργάνωσε τις ανταρτικές ομάδες διότι μόνο στο Βάρδα υπάκουαν, επιτέθηκε και κατέλαβε την περιοχή από την Κορυτσά μέχρι τη Μοσχόπολη. Ο εθελοντής 1912-1913 Κ. Λαγουμιτζάκης έγραφε:

Ένας Αρχηγός στ' άλογο καβαλάρης
και με το σπαθί εις το δεξιό του χέρι
πορπατεί βουνά, λαγγούς και μονοπάτια
από τη Μακεδονία έως τη Βόρειο Ήπειρο
και πατεί χωριά, χώρες και πολιτείες
τονε τρέμουνε Βουλγάροι κι Αρβανίτες
Βάρδας λέγεται και Τσόντος από τα Σφακιά.

Μετά την κατάληψη της πόλης, διορίσθηκε στρατιωτικός και πολιτικός διοικητής της Κορυτσάς της Αυτόνομης Ηπείρου μέχρι τον Οκτώβριο του 1914, οπότε και παρέδωσε την πόλη στον τακτικό Ελληνικό στρατό.

Η ζωή του ήταν τρικυμιώδης όμως και εκτός των πεδίων των μαχών. Σύμφωνα με αίτηση του και επειδή του είχαν στερήσει και την πενιχρή σύνταξή του, ζητά λόγω πολιτικής δίωξής του, αποζημίωση στις 23 Δεκεμβρίου 1921, σύμφωνα με το νόμο 2613, αναφέροντας ότι στις 24 Μαΐου 1917 είχε τεθεί από την τότε Κυβέρνηση σε αργία διά προσκαίρου παύσεως τη αξιώσει του Γάλλου στρατηγού Κομπύ και στις 20 Ιουνίου σε διαθεσιμότητα, ενώ στις 6/12/1917 σε αυτεπάγγελτη αποστρατεία. Την ίδια σχεδόν εποχή ο καταλαβών τον Πειραιά Γάλλος Στρατηγός Ρενιώ ζήτησε την έκδοσή του με επίσημο σημείωμά του προς την Κυβέρνηση.

Ο Βάρδας είχε αναγκαστεί να φυγοδικήσει, ενώ αργότερα κατηγορήθηκε και καταδιώχθηκε ως οργανωτής της εξέγερσης των πολιτών της Θήβας και επικηρύχθηκε με Βασιλικό Διάταγμα στις 28/6/1918. Λόγω της χαλάρωσης της δίωξής του, επανήλθε στην Αθήνα το δεύτερο δεκαήμερο Οκτωβρίου του 1920, οπότε και ανακλήθηκαν τα Βασιλικά Διατάγματα περί διαθεσιμότητας, προσκαίρου παύσεως και αποστρατείας και προήχθη σε συνταγματάρχη. Το 1921

διετέλεσε διοικητής της Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων και Φρούραρχος Αθηνών. Αποστρατεύθηκε το 1926 προαγόμενος σε υποστράτηγο.

Το 1929 υπέβαλε αίτηση προς το Υπουργείο των Στρατιωτικών, για την καταχώρισή του στους πίνακες των Μεκεδονομάχων, σύμφωνα με το Νόμο 4413/1929, δηλώνοντας υπεύθυνα ότι κατά τον χρόνο της υπηρεσίας του στον Μακεδονικό Αγώνα «... ουδεμιάς έτυχον κρατικής αμοιβής...»

Ο Βάρδας διατήρησε στενούς δεσμούς με τις περιοχές όπου είχε δράσει κατά το παρελθόν - και με διάφορους τρόπους. Πλείστες είναι οι επιστολές μεταξύ αυτού και ιδιωτών ή φορέων της Μακεδονίας. Παράδειγμα η επιστολή της Πολιτικής Ένωσης Μακεδονικής Νεολαίας της 10/3/1921 προς «τον εθνικό εργάτη και υπερασπιστή της Μακεδονίας», με την οποία τα μέλη της δηλώνουν ότι τίθενται υπό τις διαταγές του, βέβαιοι για την δραστηριότητα, πατριωτισμό, ενεργητικότητα και ανυστεροβουλία του.

Αλλά και άλλες επιστολές, έγγραφα και διαρκής ενημέρωση από τους σχηματισθέντες τοπικούς συλλόγους Μακεδονομάχων, οι οποίοι και τον ανακήρυσαν είτε επίτιμο πρόεδρό τους, είτε τον αναδείκνυαν σε άλλα ανώτατα αξιώματα, αποδεικνύουν την εκτίμηση και σεβασμό των Μακεδόνων στην προσωπικότητα και το έργο του Βάρδα. Δεν μπορούσε λοιπόν να μείνει μακριά από τη Μακεδονία που είχε λατρέψει. Φανατικός αντιβενιζελικός, πολιτεύθηκε εκεί και εξελέγη δυο φορές βουλευτής του Λαϊκού κόμματος το Σεπτέμβριο του 1932 στο νομό Φλωρίνης και το Μάρτιο του 1933 στην Καστοριά.

Το 1935 διετέλεσε και Υπουργός - Γενικός Διοικητής Κρήτης. Δεν έπαψε ποτέ να παρακολουθεί τις εθνικές υποθέσεις και να αγωνίζεται για αυτές μέχρι τα βαθιά γεράματά του. Και ευτύχησε εν ζωή να ενημερωθεί για την ονοματοθεσία κεντρικής πλατείας στην Καστοριά τον Μάιο του 1937, αλλά και κεντρικού δρόμου στο Νεστόριο τον Ιανουάριο του 1938, ενώ και ο Δήμος

Souvenir de Crète
Γεώργιος Τσόντος ή Βάρδας Κρής
Γενικός Αρχηγός Μακεδονίας

Γ. Τσόντος Βάρδας
Γενικός Διοικητής Κρήτης

Χανίων, εκτιμώντας τις προς την Πατρίδα υπηρεσίες του, έδωσε επίσης το όνομά του σε μια από τις κεντρικές οδούς της πόλης μας.

Όμως ο αετός των Λευκών Ορέων, ο θρύλος, ο εκδικητής, ο ήρωας που είχε δώσει την ψυχή του για την Ελλάδα, δεν άντεξε να τη δει δούλη να υποφέρει αβάσταχτα κάτω από τη γερμανική μπότα. Πέθανε από το μαρασμό του για την υποδούλωση της πατρίδας του, στην Αθήνα στις 15 Σεπτεμβρίου του 1942 – σχετική αναφορά μάλιστα έγινε στη μοναδική τότε Χανιώτικη εφημερίδα, τον κατοχικό «Παρατηρητή» (φ.271/30-9-1942):

ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΝΤΟΣ

(Καπετάν Βάρδας)

Καλά το λέει, ο ποιητής, πως «γενές γενές το παίρνουνε το καπετανιλίκι». Το καπετανιλίκι, όντως, είναι κληρονομικό. Τον παππού του Μανούsson Τσόντον οπλαρχηγόν τον εκρέμασεν ο Μουσταφάς Πασάς το 1833. Ο Γεωρ. Τσόντος Λάμπης καπετάνιος. Καπετάνιος και ο γνιός.

Ο Γεώργιος Τσόντος εγεννήθη στα υπερήφανα Λευκά Όρη, στα Σφακιά. Φεύγοντας τα μαύρα χρόνια της σκλαβιάς, τους Τούρκους, επήγε στην Αθήνα. Σαν καπετανόπαιδο, εμπήκε στη Σχολή των Ευελπίδων και βγήκεν Αξιωματικός του Πυροβολικού.

Όταν η Κρήτη επαναστάτησε για τελευταία φορά στα 1896, επήρε τα κανόνια του και ήλθε να την βοηθήσει. Ο Πύργος της Μαλάξας, η Βουκολιές και η Κάνδανος θυμούνται ακόμη τα κτυπήματά του.

Στα 1897 ενικηθήκαμεν και οι Έλληνες Αξιωματικοί περιεφέροντο εντροπιασμένοι στα πεζοδρόμια των Αθηνών.

Μια φούκτα, όμως, παληκάρια στην αρχή, περισσότεροι κατόπιν, εδημιούργησαν τον Μακεδονικόν Αγώνα «αναστήσανε χρόνια παληά».

Όλη η Ελλάς πάλλουσα εξ ενθουσιασμού, ετραγουδούσε «Γεια σου Βαρδή ξακουστέ ωμορφε χρυσέ Λεβέντη» «με τουφέκι με σπαθί» «ποιος το είδε τέτοιο γλέντι».

Ο Καπετάν Βάρδας, έγεινε θρύλλος, έγεινεν ημίθεος εκδικητής των δεινών μας. Ο Αετός των Λευκών Ορέων επέταξε στα Βιτώλια, στα Κορέσια.

Ο Βάρδας, με τα φτερωτά παληκάρια του, ήταν ο πρώτος, ήταν ο καλύτερος του Μακεδονικού Αγώνος. Ευτύχησε να δή τους κόπους του δικαιούμενους. Να

δή Ελληνικά τα μέρη, για τα οποία ηγωνίσθη.

Από ευγνωμοσύνην, οι Έλληνες της Φλωρίνης, επί σειράν ετών τον έβγαζαν Βουλευτήν.

Η πατρίς εσχάτως διώρισεν αυτόν Υπουργόν Γενικόν Διοικητήν Κρήτης.

Ο Δήμος Χανίων, εκτιμώντας προς την Πατρίδα υπηρεσίας του έδωσε το όνομά του εις μίαν των κεντρικωτέρων οδών της πόλεώς μας.

Σπανίως ζων, ήκουσε να τον τραγουδή το Πανελλήνιον. Σπανίως ζων, είδε να δίδεται το όνομά του εις οδούς.

Συλλυπούμεθα την αδελφήν του Ελπίδα Χλαμπουτάκη την χήραν του μακαρίτου Εισαγγελέως.

Αιώνία η μνήμη του.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ: Ο αείμνηστος Τσόντος-Βάρδας κατήγετο από παλαιάν βυζαντινήν οικογένειαν, των Σκορδυλών, εγκατασταθείσαν εις Ασκήφου Σφακίων της Κρήτης. Εγγονός του Κρητός οπλαρχηγού Μανούσου Τσόντου, απαγχονισθέντος διά τους εθνικούς αγώνας του τω 1833 εν Ασκήφω, υιός του Λάμπη Τσόντου, ενός των πρώτων υποκινητών της Επαναστάσεως του 1866-69, εγεννήθη εις Σφακιά τω 1871. Ανθυπολοχαγός της Σχολής των Ευελπίδων, υπηρέτησε τα εθνικά ιδεώδη από του 1893. αρχηγός σώματος κατά την περίοδον 1901-1907 ηγωνίσθη εν Μακεδονία κατά των Τούρκων. Συμμετασχών εις τους Βαλκανικούς αγώνας διεκρίθη πανταχού διά τον χαρακτήρα του, πολιτευθείς έκτοτε εν Μακεδονία ετιμήθη παρά των εκλογέων, αναδειχθείς δις βουλευτής εν Φλωρίνη και εν Καστορία. Και δεν έπαυσε ποτέ να παρακολουθήτας εθνικάς υποθέσεις και να αγωνίζεται υπέρ αυτών μέχρι βαθυτάτου γήρατος.

Στις 22-7-1946 η Βουλή των Ελλήνων έλαβε απόφαση «Περί ανεγέρσεως ανδριάντος στον Αντιστράτηγον Γεώργιον Τσόντον Βάρδα» σε εμφανές μέρος της Ελληνικής Πρωτεύουσας, δια τους τεράστιους μακρόχρονους Εθνικούς Αγώνας του υπέρ της Βορείου Ηπείρου – Μακεδονίας και Κρήτης. Συγκεκριμένα η Πρόταση Νόμου του βουλευτή Γεωργίου Θ. Μπακόπουλου, που υποβλήθηκε με εκτενή εισήγηση, είχε ως εξής

Ο Βάρδας σε μεγαλύτερη ηλικία

Βιβλίο σημειώσεων από το αρχείο Βάρδα

Περί ανεγέρσεως Ανδριάντος εις τον Αντιστράτηγον Γεώργιον Τσόντον-Βάρδαν.
Άρθρον μόνον

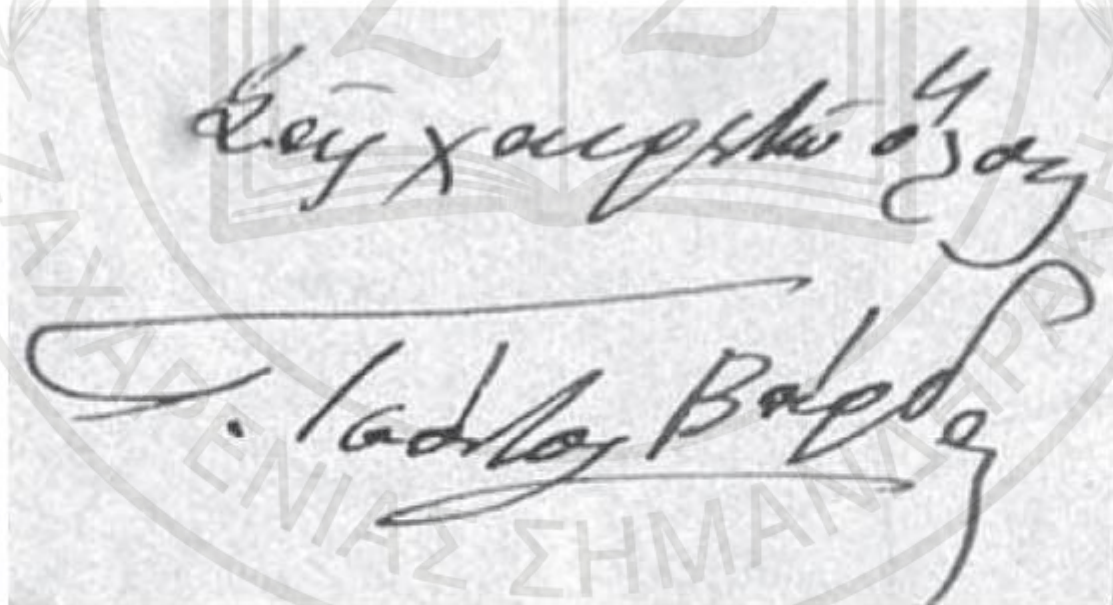
1. Επιτρέπεται εις τους Δήμους Αθηναίων, Θεσσαλονίκης, Χανίων, Καστορίας, Φλωρίνης και Ιωαννίνων όπως εις τον προϋπολογισμόν των εξόδων της χρήσεως 1946-47 εγγράψωσι ανάλογον πίστωσιν δι' ανέγερσιν ανδριάντος εις εμφανές μέρος της Πρωτευούσης απεικονίζοντος τον αείμνηστον Αντιστράτηγον Γ. Τσόντον-Βάρδαν δια τους μακρούς Εθνικούς αγώνας του υπέρ της Βορείου Ηπείρου, Μακεδονίας και Κρήτης.
2. Πάν ελλείπον ποσόν της απαιτουμένης δαπάνης θέλει καταβληθῇ υπό του Κράτους, επιτρεπομένου όπως αναγραφῇ η απαιτουμένη πίστωσις εις τον προϋπολογισμόν του Υπουργείου Στρατιωτικῶν τρεχούσης χρήσεως.
3. Η μέριμνα της εκτελέσεως του κατά τον παρόντα νόμον έργου ανατίθεται εις τριμελή επιτροπὴν απαρτιζομένην εκ του Δημάρχου Αθηναίων, εκ του Προέδρου της Κεντρικῆς Επιτροπῆς Βορειοηπειρωτικοῦ Αγώνος Αθηνῶν, εκ του Προέδρου του Εμπορικοῦ Συλλόγου Αθηνῶν και εξ ενός Βουλευτοῦ εκ Μακεδονίας, οριζομένου υπό του Προέδρου της Βουλῆς.
4. Δι' αποφάσεων του Υπουργοῦ των Στρατιωτικῶν θέλει κανονίζεται πάσα λεπτομέρεια αναγκαιούσα δια την εκτέλεσιν του παρόντος Νόμου, ούτινος η ισχύς ἀρχεται ἀπὸ της δημοσιεύσεώς του εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

*Εν Αθήναις τη 22 Ιουλίου 1946
Ο προτείνων Βουλευτής Αθηνών
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ*

Σε κάποια από τις προκηρύξεις – επιστολές του Μακεδονικού Κομιτάτου προς τον Βάρδα αναφερόταν χαρακτηριστικά:

...Ο αγών ημών είναι ιερός. Η Ιστορία θα αναγράψει τα ονόματα ημών [αν] αναδειχθώμεν αντάξιοι του προορισμού ημών...

Ας είναι βέβαιος ο θρυλικός Αρχηγός πως η Ιστορία έχει αναγράψει το όνομα, τον πατριωτισμό και την προσφορά του στο έθνος με ανεξίτηλα γράμματα. Γιατί αναδείχθηκε αντάξιος του προορισμού του και της πατρογονικής Κρητικής κληρονομιάς του. Τα ριζιμιά χαράκια των Σφακιών και τα χιονολίβαδα των Λευκών Ορέων, χαιρετισμό στέλνουν πάντα στις Μακεδονικές βουνοκορφές και στους Ηπειρώτικους λόγγους. Και σίγουρα η αετίσια ματιά του έχει γλυκάνει καθώς, γελαστός, μέσα από τα χρόνια, μας χαιρετάει όλους...

Εγὼ χαιρετῶ ὅσους

Γ. Βάρδας

Πηγές - Βιβλιογραφία

- Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχείο Τσόντου Βάρδα: Φακ. 1, υποφ. Α.
- Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχείο Τσόντου Βάρδα: Διάφορα έγγραφα. φακ. Α.
- Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχείο Τσόντου Βάρδα: Μακεδονικός Αγώνας. φακ. 1 υποφ. Β.
- Εφημ. Νέα Ελλάς (Απόσπασμα), 27/6/1914. Σελ. 3 στήλη 2: *Καπετάν Τσόντος Βάρδας*
- Εφημ. Νέα Φλώρινα, 15/11/1914. *Οι ήρωες*
- Εφημ. Μακεδονία, 16-11-1914. *Ο Βάρδας Αποχαιρετών την Κορυτσάν* Γ. Τσόντος Βάρδας
- Εφημ. Το φως φ. 119, (1914). *Η έκκλησις του καπετάν Βάρδα*
- Εφημ. Μακεδονία Θεσσαλονίκης, 27-11-1914. *Η αναχώρησις του αρχηγού Βάρδα*
- Εφημ. Ανεξάρτητος Χανίων, 20/12/1914. *Ο Γεώργιος Τσόντος (Καπετάν Βάρδας)*
- Εφημ. Ελεύθερο Βήμα Χανίων, 20/12/1914. *Το έργο του Βάρδα*
- Εφημ. Κορυτσά φ. 21/20-08-1915, *Ονομασίαι λοιπών Οδών Κορυτσάς*
- Εφημ. Καθημερινή, 19/09/1920
- Εφημ. Νέα Ημέρα Αθήνας, 30/09/1920
- Εφημ. Δυτική Μακεδονία, 8/06/1930. *Παρένθεσις: Τα προ των πολέμων 1912 - 1913 υπό κ. Γ. Τσόντου Βάρδα*
- Εφημ. Φωνή του Λαού Φλώρινας, φ. 715/30-08-1931
- Εφημ. Ταχυδρόμος Θεσσαλονίκης, 30/05/1935
- Εφημ. Βραδυνή, 18/06/1935
- Εφημ. Καστοριανή Ζωή Καστοριάς, 20/07/1935
- Εφημ. Ταχυδρόμος Θεσσαλονίκης, 9/09/1936. *Ομιλούν οι Πατριώται. Όλοι συμφωνούν με το Έργον της κυβερνήσεως του στρατηγού κ. Γ. Τσόντου Βάρδα*
- Εφημ. Καστοριανή Ζωή Καστοριάς, 4/09/1937
- Εφημ. Έρευνα Χανίων, 29/09/1937
- Εφημ. Η Ίδη Ηρακλείου, 7/10/1937
- Εφημ. Ο Τύπος Αθηνών, 1/07/1938. *Ο πρώτος εκ του Μακεδονικού Αγώνα υπό Σταμάτη Ράπτη*
- Εφημ. Παρατηρητής. φ. 271/30 - 09 - 1942
- Κοκολάκης Κυρ. Γεώργιος *Ο Καπετάν Τσόντος Βάρδας*, Αθήνα, 1974
- Τσόντος - Βάρδας Γεώργιος *Ο Μακεδονικός Αγών*. Ημερολόγιο 1904 - 1907 (Εισαγωγή Επιμέλεια-Σχόλια: Πετσίδας Γιώργος), τρίτομο, Αθήνα 2003
- Τσόντος - Βάρδας Γεώργιος *Η Βενιζελική τυραννία*, Εκδόσεις Πετσίδα (2006)
- Φιλάρετος Ν. Γεώργιος, *Λεξικόν κρυπτογραφικών*, έκδοση β', Αθήνα 1906